

Є. С. Кузнєцов,
аспірант, Національний технічний університет України "КПІ", м. Київ

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ "КРИЗА ПІДПРИЄМСТВА" ТА ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЇЇ ВИНИКНЕННЯ

У статті досліджено поняття "криза підприємства" та визначені основні внутрішні та зовнішні чинники її виникнення. Правильне визначення факторів кризи дозволяє створити систему найбільш ефективних методів антикризового управління.

The article is devoted research of concept the crisis of the enterprise and identifies the main internal and external factors of it's occurrence. Proper identification of the factors of the crisis to create a system of best practices of crisis management.

Ключові слова: криза підприємства, екзогенні та ендогенні чинники, антикризове управління.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останніми роками найважливішою проблемою більшості країн світу була і залишається дотепер глобальна фінансово-економічна криза, яка не минула і Україну. У період становлення нашої економіки, коли переважна більшість підприємств різних галузей економіки перебувала на шляху переходу до нової якості управління та до нових господарських структур, зовнішні чинники поряд із внутрішніми спричинили кризові явища на багатьох підприємствах, наслідком чого стала неплатоспроможність та банкрутство підприємств. Тому попередження кризових явищ на підприємстві та ефективне антикризове управління стали однією з найважливіших проблем управління, а для цього потрібне чітке розуміння факторів, що спричинили негативні наслідки в діяльності підприємств.

Зовнішнє середовище характеризується швидкою змінюваністю, нестабільністю та непередбачуваністю, що викликає необхідність перегляду існуючих підходів до проблем антикризового управління. В умовах сучасного розвитку глобалізаційних процесів та залежності одних національних економік від інших, надзвичайно важливу роль відіграють екзогенні фактори, не звертати увагу на які вже не представляється можливим. Якщо раніше

основний акцент робився на фінансово-господарський аналіз, що базувався на всесторонньому та ґрунтовному дослідженні внутрішніх чинників, то сьогодні диктує свої правила, які вимагають проведення комплексного, глибокого вивчення стану зовнішнього середовища та його основних факторів впливу на підприємство. Визначення та групування факторів, що можуть спричинити кризові явища на підприємстві, дозволять сформулювати нові підходи до антикризового управління, а також розробити методологію проведення аналізу, що враховує більшість аспектів діяльності підприємства, а це в свою чергу, безумовно, сприятиме прийняттю найбільш оптимальних рішень.

Вивчення літературних джерел, узагальнення досвіду антикризового управління в сучасних умовах свідчить, що кризи можна передбачати та ефективно ними управляти, втім для цього потрібно чітко розуміти причини їх виникнення. Все це спричинило написання даної наукової роботи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням теорії та природи виникнення криз в економіці займалися такі відомі економісти, як: К. Жюгляр, Дж. Кейнс, М. Кондратьєв, К. Маркс, Д. Рікардо,

Ж.-Б. Сей, Ж.С. де Сисмонді, М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер та інші.

Останніми роками було приділено багато уваги питанню ефективного антикризового управління, значно зросла кількість досліджень стосовно виникнення та попередження кризових явищ на підприємстві. Питання антикризового управління на мікрорівні в своїх працях досліджували багато вітчизняних та закордонних науковців, зокрема: А.П. Балашов [2], І.О. Бланк [3], В.О. Василенко [4], А.П. Градов, С.М. Іванюта [5], Е.М. Коротков [1], Л.О. Лігоненко [6], Г.О. Надьон, В.П. Панагушин, Л.С. Ситник, О.О. Терещенко, А.Д. Чернявський [8], З.Є. Шершньова [9], А.М. Штангрет [10]. У наукових працях розглядаються теоретичні основи і методологічний інструментарій антикризового управління підприємством в умовах переходу до ринкової економіки, значна увага приділяється питанням виникнення та розвитку кризових ситуацій, однак у роботах названих вчених немає одностайності в підходах до антикризового управління та власне самого розуміння поняття кризи підприємства. Неоднозначність трактувань даного поняття вже створює певні проблеми у розробленні комплексу заходів із попередження і подолання наслідків кризи, крім того, сьогодення яскраво продемонструвало, що орієнтація тільки на внутрішні фактори виникнення кризових явищ та розрахунок фінансових коефіцієнтів, що спрямований на ретроспективне дослідження стану організації, вже не забезпечує на належному рівні вирішення задач антикризового управління. Все це спричиняє подальше дослідження сутності кризи на мікрорівні та виокремлення чинників її виникнення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної роботи є дослідження сутності кризи підприємства та визначення основних чинників, що її спричиняють у сучасних умовах господарювання.

Реалізація поставленої мети передбачає необхідність вирішення наступних задач:

— дослідження та аналіз трактувань поняття кризи підприємства;

— визначення та групування основних внутрішніх та зовнішніх чинників виникнення кризи.

Основними методами, які були використані при дослідженні, є: діалектичний метод (при визначенні проблем інформаційного забезпечення антикризової діяльності); метод порівняльного аналізу (для порівняння наданих трактувань поняття кризи підприємства); економіко-логічні методи (для вивчення господарських процесів в їх становленні та розвитку); логічний, аналітичний методи (для формулювання висновків і пропозицій).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теорії криз, їх прогнозування, виходять з того, що кризи є невід'ємним етапом циклічного розвитку системи. Більшість науковців розглядає кризи підприємства виключно з негативної сторони. Так, А.Д. Чернявський визначає кризу як переломний етап функціонування будь-якої системи, коли вона піддається впливу ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування. Основна особливість кризи полягає в тому, що вона загрожує руйнацією системи (частково або повністю) [8, с. 3].

А.П. Балашов розглядає кризу: як неузгодженість у діяльності окремих систем організації (економічної, фінансової, соціальної та інших); як неплатоспроможність; як наростаючу загрозу банкрутства та ліквідації організації [2, с. 5].

Колектив авторів під керівництвом Е.М. Короткова визначає кризу як крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі (організації), що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі [1, с. 17].

Під фінансовою кризою, зокрема, розуміють фазу розбалансованої діяльності підприємства та обмежених

можливостей впливу його керівництва на фінансові відносини, що виникають на суб'єкті господарювання [10, с. 37].

На думку Л.О. Лігоненко, криза — це відображення суперечності функціонування й розвитку підприємства [6, с. 43].

Кризою у вітчизняній науковій літературі називають складний загострений стан, різкий перелом або занепад [5, с. 4].

У той же час кризи можуть мати і позитивний характер, оскільки персонал здобуває досвід антикризової діяльності, розробляються та апробовуються нові антикризові методики, а підприємство виходить з кризи сильнішим, мобільнішим, ефективнішим або ж перестає існувати.

Криза — це стан, у якому базові параметри діяльності підприємства (платіжний баланс, обсяги виробництва і продажів, зайнятість персоналу) перебувають у хиткому стані, з якого вони можуть бути виведені порівняно незначними внутрішніми або зовнішніми впливами, наслідком чого стає перехід кризи в іншу якість [7, с. 17—18]. Отже, не можна однозначно сказати, що криза справляє тільки позитивні або негативні чи навіть руйнівні наслідки на діяльність та існування підприємства.

Проаналізувавши наявні трактування поняття “криза підприємства” можна виокремити наступні підходи:

1) криза як загострення протиріч у соціально-економічній системі;

2) криза як невід'ємний етап життєвого циклу організації;

3) криза як погіршення основних показників діяльності, що може спричинити банкрутство.

На сьогоднішній день в умовах все менш стабільного та прогнозованого стану глобальної економіки вже неможливо ліквідувати наслідки кризи без глибокого усвідомлення видів кризи, особливостей та складових її розвитку.

Кризи класифікують за наступними ознаками [10, с. 52]:

1) за категоріями: криза підприємства; криза галузі, криза економіки в загальному;

2) за етапами життєвого циклу: криза росту, стагнація; занепад;

3) за цілями підприємства: стратегічна криза, криза результатів, криза ліквідності, банкрутство;

4) за ступенем виявлення: потенційна криза, латентна криза, гостра криза;

5) за агрегованим станом: криза, породжена екзогенними факторами, криза породжена ендогенними факторами;

6) за інтенсивністю дії: сповільнені, інтенсивні, реактивні;

7) за причинами кризи: криза зародження, криза зростання, старість;

8) за ступенем наслідків: незначні, збиткові, руйнівні;

9) за масштабом: локальні, функціональної сфери, глобальні;

10) за тривалістю: короткострокові затяжні, циклічні.

Криза підприємства — складний процес, в якому виділяють наступні складові [10, с. 43—44]:

1) кризове явище — це перехід від стабільності до погіршення будь-якого з параметрів, що характеризують стан підприємства як системи;

2) кризова ситуація — це загострення кількості взаємопов'язаних кризових явищ, які призводять до незначного погіршення окремих показників діяльності підприємства, але не спричиняють руйнації системи самозбереження;

3) кризовий стан — накопичення розбіжності між структурою, обсягами діяльності, процесами підприємства та ринковою ситуацією, що призводить до подальшого нарощування кількості кризових явищ і погіршення фінансового стану.

Для того щоб ефективно протистояти кризовим явищам на підприємстві та здійснити якісну превентивну діагностику, потрібно чітко ідентифікувати фактори їх виникнення. Причини кризи можуть бути об'єктивні та суб'єктивні, а також можуть носити внутрішній і зовнішній характер. Більшість авторів із проблем антикризового управління основну увагу приділяють фінансовому аналізу підприємства, що базується на оцінці внутрішніх факторів. Це пояснюється тим, що підприємство здатне впливати на дані фактори та може в разі правильних дій нівелювати їхній вплив, а також тим, що такий аналіз є більш прогнозованим та формалізованим. Однак, комплексне дослідження стану зовнішнього оточення, що дозволяє виокремити та спрогнозувати основні чинники впливу на досліджуване підприємство є не менш важливим для швидкого виходу підприємства з кризи та мінімізації негативних наслідків, оскільки зовнішнє оточення все більше впливає на підприємства та може виступати каталізатором розвитку кризи на підприємстві.

Фактори впливу на підприємство є складовими його середовища, в якому воно функціонує. Середовище підприємства поділяють на зовнішнє і внутрішнє. Зовнішнє середовище, в свою чергу, доцільно поділяти на мегасередовище, макросередовище та мезосередовище (рис. 1).

Мегасередовище складається з факторів непрямої дії, втім вони можуть впливати на діяльність урядів країн та міжнародних організацій.

Макросередовище складається з факторів, що прямо не пов'язані з діяльністю конкретного підприємства, але можуть створювати сприятливі або несприятливі умови для діяльності.

Мезосередовище — це фактори, що безпосередньо впливають на розвиток та діяльність підприємства.

Підприємство може істотно впливати та контролювати більшість факторів мезосередовища, а також у деяких випадках макросередовища.

Для більш точного виявлення впливу деяких чинників на розвиток кризових явищ на підприємстві необхідно згрупувати їх за відповідними групами. Класифікація в будь-якому дослідженні має важливе значення, оскільки вона допомагає глибше зрозуміти зміст процесів або явищ, їхні внутрішні причинно-наслідкові зв'язки та залежності, визначити тенденцію розвитку процесів чи явищ.

У багатьох літературних джерелах з проблем антикризового управління домінує наступний підхід до класифікації чинників, що впливають на виникнення криз, запропонований І.О. Бланком [3, с. 609—611; 10, с. 45—46]:

1) зовнішні (екзогенні) — це чинники, на які підприємство має незначний вплив або не може впливати взагалі. Виділяють наступні групи: загальноекономічні фактори, ринкові фактори, інші фактори;

2) внутрішні (ендогенні) — це чинники, що здебільшого залежать від організації діяльності самого підприємства. Виділяють: операційні, інвестиційні, фінансові.

У той же час вважаємо, що дана класифікація не є повною і тому пропонуємо згрупувати чинники виникнення кризових явищ відповідно до сучасних умов, що склались в Україні та світі (табл. 1).

Необхідно зазначити, що роль і значення деяких

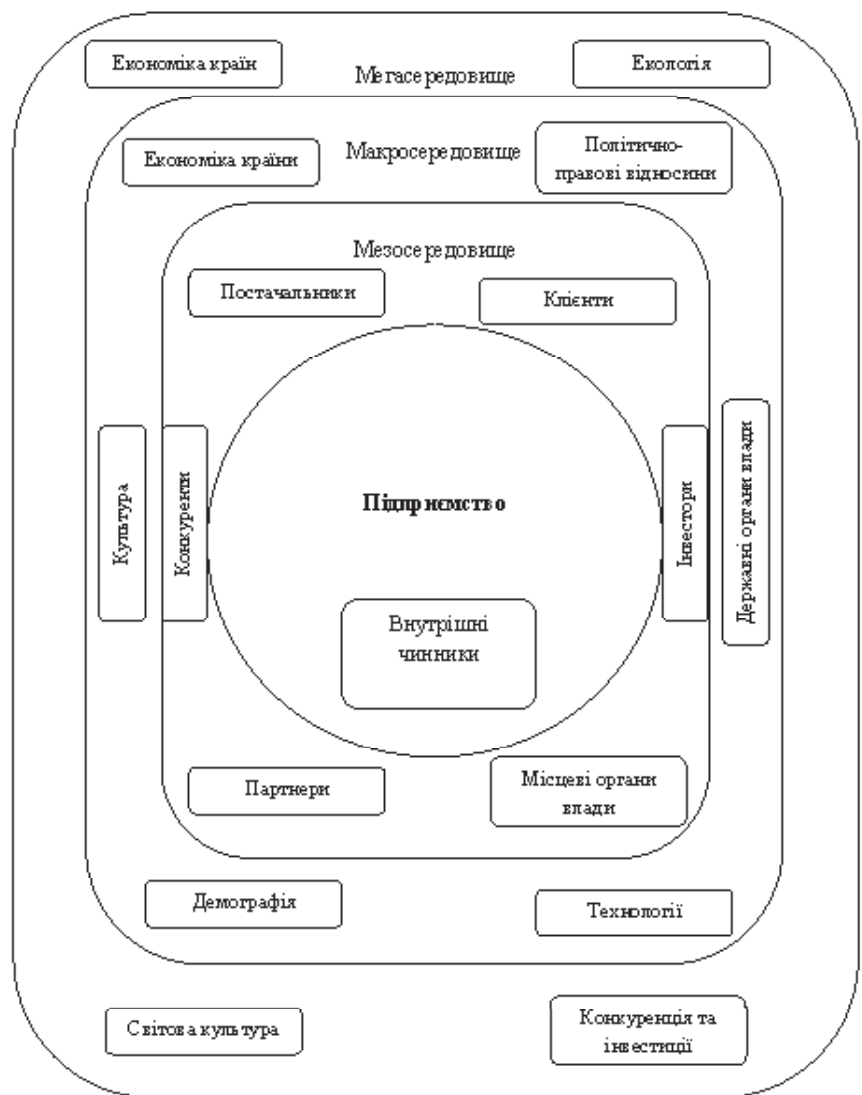

Рис. 1. Модель формування середовища підприємства

чинників змінюються з плином часу залежно від різних економічних та історичних умов розвитку суспільного виробництва.

Особливої ваги на сьогодні набули такі зовнішні чинники, як: політичні (наприклад, підприємство може контролювати дані фактори у випадках, коли має можливість пролобіювати необхідні для себе закони або вигідні умови фінансової підтримки), науково-технічні (стрімкий розвиток науково-технічного прогресу підвищує ризики банкрутства для підприємств, що не мають доступу до новітніх розробок), енергетичні (нестабільність постачання та висока ціна є особливо небезпечними для великих промислових підприємств, що потребують значних обсягів енергоресурсів), екологічні (забруднення НПС може спричинити значні збитки для підприємства), інформаційні (нестача інформації або неправдиві дані щодо діяльності підприємства можуть спричинити значні фінансові втрати підприємства) та природничі (стихійні лиха здатні на тривалий час перервати роботу підприємств, а інколи й повністю припинити їхню діяльність), внаслідок чого пропонуємо виокремити їх в окремі групи. Це сприятиме визначенню факторів екзогенного впливу для конкретного підприємства, які воно може контролювати та які не може, але які впливають на стійкість підприємства. Також класифікація надасть можливість розробити ефективні методи діагностики для оцінки ризиків та допоможе виявити, яку інформацію та дані потрібно мати, щоб розрахувати вплив факторів.

Серед внутрішніх чинників вважаємо за необхідне

Таблиця 1. Основні групи чинників кризових явищ на підприємстві

№	Група	Характеристика
<i>Зовнішні чинники (екзогенні)</i>		
1.	Соціально-економічні	Зниження ВВП, промислового виробництва, зниження реальних доходів населення, зростання інфляції, зростання безробіття, від'ємне сальдо платіжного балансу
2.	Політичні	Нестабільність політичної ситуації в країні, часта зміна державних інститутів (Президента, уряду), вплив політичних партій на рішення державних органів, товарне ембарго, квотування товарів, міжнародні інтеграційні процеси
3.	Правові	Часта зміна податкового, митного, регуляторного законодавства, обмеження щодо вільного руху капіталу
4.	Ринкові	Падіння світових індексів, зниження попиту, зокрема внаслідок зменшення внутрішнього ринку, зростання монополізму, нестабільність валютного та фондового ринку
5.	Фінансові	Нестабільність фінансової та банківської системи, валютний курс національної грошової одиниці
6.	Науково-технічні	Застарілі технології та устаткування, стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, впровадження нових стандартів якості продукції
7.	Енергетичні	Висока ціна та недостатня забезпеченість енергоносіями, нестабільність постачання
8.	Екологічні	Посилення контролю за забрудненням НПС, за виробничою санітарією, нові ДСанПіни
9.	Військові	Можливість військової інтервенції, військові дії на території держави
10.	Демографічні	Зміна структури населення, зниження його кількості (впливають на ринок праці), міграційні процеси
11.	Інформаційні	Інформаційна блокада, інформаційний терор
12.	Природні	Стихійні лиха, вплив кліматичних умов, забезпеченість ресурсами
13.	Культурні	Приналежність до культурних традицій, менталітет та національна свідомість народу, звички
<i>Внутрішні чинники (ендогенні)</i>		
14.	Економічні	Старіння і зношення ОЗ, низька конкурентоспроможність, неефективне управління запасами, високий рівень собівартості продукції, низька продуктивність праці
15.	Організаційні	Конфлікти в середині організації, неузгодженість між працівниками, невідповідність структури стратегії, низька мобільність
16.	Фінансові	Неефективний фінансовий менеджмент, низька рентабельність капіталу та активів, високий рівень фінансового ризику, низька ліквідність, дефіцит оборотних коштів, зростання рівня дебіторської та кредиторської заборгованості
17.	Інвестиційні	Використання неперевіраних методик, неефективний інвестиційний менеджмент, великий термін окупності, неефективне формування портфеля інвестицій
18.	Маркетингові	Залежність від обмеженого кола постачальників і споживачів, недостатнє дослідження кон'юнктури ринку, неефективна збутова, цінова та рекламна діяльність
19.	Технологічні	Недостатній рівень автоматизації та механізації, низький рівень за контролем якості продукції
20.	Управлінські	Низька компетентність працівників та управлінська дисципліна, низькі організаційні здібності, стиль керівництва, недостатній контроль
21.	Екологічні	Недотримання екологічних нормативів, викиди шкідливих речовин
22.	Енергетичні	Низький рівень енергозаощадження, високий рівень енерговитрат
23.	Інформаційні	Низький рівень розвитку ІТ-технологій, втрата конфіденційної інформації, неефективне інформаційне забезпечення діяльності організації

Джерело: доопрацьовано автором на основі: [3; 6].

виділити наступні: організаційні (конфлікти всередині та неузгодженість дій здатні зруйнувати підприємство, яке має високі показники фінансової стійкості), маркетингові (неефективна збутова політика та ігнорування запитів споживачів можуть спричинити високі витрати на збут і низький дохід), технологічні (високий рівень ручної праці спричиняє технологічну відсталість, невелику ефективність та значне витрачання часу порівняно з підприємствами, що мають високий рівень автоматизації), управлінські (низькі організаційні здібності та незабезпечення належного рівня контролю за витратами може спричинити високу собівартість та неефективне витрачання ресурсів), екологічні (викид шкідливих речовин, недотримання нормативів, як наслідок, високі штрафи та громадське невдоволення через небережливе ставлення до природи), енергетичні (високий рівень енерговитрат спричиняє низьку рентабельність через високу собівартість продукції) та інформаційні (низький рівень розвитку ІТ-технологій та втрата конфіденційної інформації через незахищеність мереж може спричинити погіршення стану підприємства та втрату вигідних контрактів).

ВИСНОВКИ

Отже, підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що криза є переломним етапом у діяльності підприємства. Вона може спричинити неплатоспроможність та банкрутство підприємства, або ж у разі ефективного, вчасного діагностування та реагування сприяти виходу підприємства з кризи більш сильним та "фінансово здоровим". Проведене дослідження, детальна класифікація та групування основних екзогенних та ендогенних факторів, що зумовлюють розвиток кризових явищ на підприємстві, дозволить на етапі діагностики вірно визначати етапи розвитку та види кризи, що сприятиме правильному та своєчасному розробленню механізмів антикризового управління.

Перспективи подальших досліджень полягають у розрахунку показників для цілей діагностики, визначенні методик їх розрахунку, а також методів оцінки впливу факторів (особливо екзогенних) на підприємство. Крім того, важливим є визначення шляхів впливу на фактори, що піддаються контролю, і розробка планів дій щодо факторів, на які підприємство немає впливу, але вони є суттєвими для його стійкості.

Література:

1. Антикризисное управление: [учебник] / Коротков Э.М., Беляев А.А., Валовой Д.В., Глазунова Н.И., Ефимова М.Р. / [Э.М. Коротков (ред.)]. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 432 с.
2. Балашов А.П. Антикризисное управление: учеб. пособие / А.П. Балашов. — Новосибирск: ГУП РПО СО РАСХН, 2004. — 176 с.
3. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: учебный курс / И.А. Бланк. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: Эльга; Ника-Центр, 2004. — 656 с.
4. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: навч. посібник / В.О. Василенко. — К.: ЦУА, 2003. — 504 с.
5. Іванюта С.М. Антикризове управління: навч. посібник / С.М. Іванюта. — К.: ЦУА, 2007. — 288 с.
6. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія / Л.О. Лігоненко. — К.: КНТЕУ, 2001. — 580 с.
7. Попов Р.А. Кризисный менеджмент индустриальной организации (теоретико-методологический аспект): [препринт # WR/2001/08] / Р.А. Попов. — Волгоград: ВолГУ, 2001. — 32 с.
8. Чернявський А.Д. Антикризове управління підприємством: навч. посібник / А.Д. Чернявський. — К.: МАУП, 2006. — 256 с.
9. Шершньова З.Є. Антикризове управління під-